

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 361-377, ELAZIĞ-2004

FİLİBE KAZASI RÜSUM DEFTERLERİ VE XVII.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA, FİLİBE-TATARPAZARI-GÖBE'DE ÇELTİK ZİRAATI

*The Production of Rice in Filibe According to Nootbook of Tax-
Rusûm Defteri*

Memet KARAGÖZ

İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Malatya

Özet

Filibe, Rumeli'de önemli ziraât ve ulaşım imkânları ola yerleşim yerlerinden biridir. Osmanlı Devleti zamanında Topkapı Sarayı'nın pirinç ihtiyacının karşılandığı bu bölge hakkında, vesikalarda çok fazla bilgi bulunmaktadır. Bu belgeler ışığında XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki durum ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: "Filibe, pirinç, ziraât, mukataâ, kile" dir.

Abstract

Filibe, one of the most important province. Which has both agriculture and transportation facilities, is situated in Rumeli. During the Ottoman Empire time, almost all the rice needed Topkapı Palace was provided from this province. There are a lot of documents about this stuation of the province. In connection to this documents, the situation of the 2nd half of the XVII. century has been tried to put forward in this paper.

Keywords: "Filibe, rice, agriculture, mukatâ, kile".

Osmanlı Devleti'nde çeltik ziraatı ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla böyle bir konuda çalışmanın birçok zorluklarının bulunması gayet tabii'dir. Bu çalışma bu zorlukları da gözönüne alınarak yapılan bir deneme de kabul edilebilir. Ayrıca, çalışmaya böyle bir başlığın verilmesinin de sebepleri vardır. Herşeyden evvel, Filibe bölgesi Osmanlı Devleti toprakları içerisinde çeltik ziraatinin yapıldığı önemli yerlerden birisidir. Bilahare, çalışmaya kaynak teşkil eden BOA Bâb-ı Defteri Çeltik Rüsûmu Kalemi (ÇRS) tasnifinde bulunan yedi defterlerden beş tanesi Filibe bölgesi ile alakalıdır¹. Zikredilen defterlerin, rüsüm defterleri olmaları sebebiyle tabii olarak çeltikten alınan vergilerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ancak, tetkik ettiğimiz defterlerde çeltik ziraatı hususunda da bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler bizi çeltikten alınan vergilerle beraber Filibe bölgesindeki çeltik ziraatı hususunda da bazı değerlendirmelerin yapılabileceği cesaretini vermiştir. Çalışmada, mevzu edilecek çeltik ziraatı hususunda konunun iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesi ile kısaca çeltik ziraatı² ile alakalı nazarî bilgiler verilecek ve konunun çerçevesi, Osmanlı Devleti'nde tahıl meselesi içerisinde değerlendirilecektir³.

Osmanlı Devleti, tebâsı olarak beslediği halkın temel ihtiyacı olan hububâtın temininde ve aynı zamanda bu ihtiyacı karşılarken kurduğu müessis yapı diğer Osmanlı müesseseleri gibi sağlam temellere dayandırılmıştır. Bu müessis yapının muhafazasında

¹ **BOA Bab-ı Defteri, Çeltik Rüsümü Kalemi (D. ÇRS)**, Bu kaleme “Çeltik Muhasebesi Riyaseti” kalemi de denilmektedir. Hıristiyan cemaati ruhanî başkanlarıyla, Rumeli'deki bazı çeltik nehirleri başkanlarının pişkeşlerine ve beratlarına bakmak başlıca vazifeleriydi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Çeltik Rüsümü Defterleri, 926/1520-1244/1828 tarihleri arasındaki dönemi ihtiva etmekte olup, yedi adettir. Bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Ankara 1992, s.268, Çeltik Rüsümü Kalemi için ayrıca bkz., Cevdet Türkay, “Osmanlı Devlet Teşkilatında Arşivler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 46, İstanbul 1972, s. 18 vd. Bu tasnifdeki yedi defterden, 25595, 25596, 25597, 25598 ve 25599 numaralı beş defter Filibe bölgesine aittir. Bu defterlerden, 25595 ve 25597 numaralı defterler çürük olduğu için okunamamaktadır. Bu defterlerden 25596 ve 25598 numaralı defterler birbirlerine yakın tarihleri (XVII. asrın ikinci yarısı) muhtevirdir. 25599 numaralı defter ise, 1193/1779 senesine aittir. Bu çalışmada, yukarıda belirttiğimiz defterlerin haricinde, **BOA. Kamil Kepeci Divân-ı Hümayûn Ahkâm Defteri No: 72** 'den de istifade edilmiştir.)

² Bu konuda bilgiler verilirken iki eser esas alınmıştır. Ömer Lütfü Bârkan, **Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları**, İstanbul 1943; Halil İncalcık, “Rice Cultivation And The Çeltükçi-Re'aya System In The Otoman Empire”, **Turcica**, Tome XIV, 1982, s.70 vd.

³ İnsanlık hayatında daima temel ihtiyaç maddesi olarak bilinen buğday zaman olarak, M.Ö.5000'li yıllara inen bir geçmişle önde gibi görünse de M.Ö. 2000'li yıllardan itibaren ekimi yapılan pirinç insanı doyurma oranı olarak % 50-70 buğdaya mukabil % 80-90 üstündür. Fernand Braudel, **Maddi Uygurluk Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. yüzyıllar I**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay) Ankara 1990, s.119-120

daima hassasiyet gösterilmiş, hususi gayret sarf edilmiştir. Osmanlı iktisadî siyasetinde buna “**iaşe ilkesi**” denilmektedir. Umumi manada Osmanlı iktisat siyasetinin önemli bir unsuru olarak iaşenin temini mühim bir ilkedir. İaşe ilkesi toplumun huzurlu yaşaması, sosyal-siyasi düzenin sağlıklı yürümesi ve devletin faaliyetlerini aksatmadan yürütebilmesinin şartıdır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti ziraî toprakların mülkiyet hakkını fertlere bırakmaz kendi elinde bulundururdu. Mîrî adı verilen bu mülkiyet rejiminde, toprak çiftçilere babadan oğula geçecek şekilde; kiralanmış sayılır, alımı satımı devletin sıkı kontrolü altında tutulur ve vakfedilmesine, bağışlanmasına müsaade edilmezdi. Çiftçilerin ziraî üretimi düşürmemesine dikkat edilir, üretimin aksamasına sebep olacak şekilde yerlerini terk etmelerine izin verilmezdi⁴. Hatta bu dikkat ve hassasiyet ziraât sahaları ile sınırlı kalmaz mahsulün elde edilmesinden sonra da devam ederdi. Nitekim, tebasının esas tahıl ihtiyaçlarını⁵ karşılamayı birinci derecede önemli vazife kabul eden Osmanlı Devleti, gerekli gördüğü hallerde üretime inhisar dahi koymaktaydı. Bu müdahalenin sebebi ülkenin ihtiyaçlarını belli bir düzen içerisinde üretmekti. Bütün ülkede tatbik edilebilen bu durum şartların gerektirdiği hallerde süreklilik de arzdebilmekteydi⁶.

Osmanlı toprakları ülke ihtiyacını karşılayacak ziraat sahaları ve sulama imkanlarına sahip olduğundan⁷ Osmanlılar temel gıda maddeleri olarak bilinen buğday, arpa, mısır, pirinç vs. tahılların temin edilmesinde zorlanmamışlardır. Osmanlı halkının ihtiyacına-talebine uygun olarak tahıl tüketimi buğday ağırlıklıydı. Halkın pirinç talebi buğday kadar yüksek değildi. Pirincin daha yüksek besleyici değeri olmasına rağmen maliyetinin yüksek olmasından dolayı pahalı olarak satılması halkın talebinin düşmesinin en önemli sebebi olmalıdır. Bu durum ülkenin her tarafında aşağı yukarı aynıdır⁸. Çeltik ziraâtı daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de yaygın olarak yapılmıştır. Ziraâtı devlet tarafından teşvik gören pirinç, Anadolu’nun bir çok yerinde

⁴ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000, s. 46-52

⁵ Lütfi Güçer, **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Hububât Meselesi ve Hububâtın Alınan Vergiler**, İstanbul 1964, s.1-2

⁶ Osmanlı iktisadî siyasetinin bir düstûru olarak tatbik edilen bu biçim kuralların ülke için arz-talep-fiyat vb. dengelerin sağlanması gibi bir çok hayati sebepleri bulunmaktadır. Bkz. A.Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1986, s.360

⁷ Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s.349-350; Bkz.Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İctimaî ve İktisadî Tarihi**, II, Ankara 1979

⁸ Suraya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, İstanbul 1998, s.226

yetiştirilmekteydi. Osmanlılar, Rumeli'ye geçtikten kısa bir süre sonra Meriç nehri havzasının fethini tamamlamışlar ve tarihî rolü **“İstanbul'un tahıl ambârı”** Trakya'da da pirinç ekimine başlamışlardır. Rumeli'de şartları müsait bölgelerde; Filibe ve Tatarbazarı'ndaki deneme üretiminde verimli neticeler alınmasıyla⁹ zira'atının yapılması yaygınlaştırılmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı ülkesinde çeltik ziraatının yapıldığı birçok yer bulunmaktadır¹⁰.

Kabuğu ayıklanmamış pirince (oryza sativa) ve bitkisine çeltik denir¹¹. Çeltik, sürekli suya muhtaç bitki olması dolayısıyla ziraati zor bir bitkidir. Belki de ekiminden mahsulün kaldırılmasına kadar geçen süre zarfında sürekli bakım istemesi dolayısıyla **“kıymetli tahıl”** bitkileri arasında yer almıştır. Umumiyetle nehirlerin kenarlarında başka bitkilerin yetişmediği topraklarda, halkın bir kısmı **“çeltükçü işâret olunûb”**¹² tahrirleri yapılır ve çeltik ziraatı yapmak üzere yerleştirilirdi ki, bu topluluğa **“Çeltükçü reâyası”**¹³ denilmektedir. Bu düzenleme Osmanlı Kanunnâmeleri'nde **“kânûn-ı çeltükçiyân”** şeklinde geçmektedir¹⁴. Çeltikçi reayanın vazifeleri Kanunnâmelerde şöyle anlatılmaktadır: çeltikçiler evvela, **“kürekçileri ile nehr-i mezbûru suya kifâyet idecek miktar yer ayırtlayûb hazır eyleyeler”**, sonra **“evvela çeltük ekilen yerün suya bastıralar”**, sonra **“tohumların kendü yanında virüb”** tohumu toprağa serperler, bilahare, **“ta'yin olunân tohumları bitemam idûb otun urmakda ve koruyûb gözetmekte”** ve **“çeltik tamam yetişdikde kürekçi ektiği çeltüğü biçüb düvûb harman ide”**¹⁵, **“biçtirdikten sonra harman olub hıfz oluna”**¹⁶ ve **“adet olduğu üzere**

⁹ Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası** (Çev. Mehmet Ali Kılıçbây), Ankara 1994, s. 150 (F. Braudel, eserinde, Meriç ovasına susamı, Köstendil, Makedonya ve Serez civarına pamuğu Türklerin getirdiğini yazmaktadır. Asya'da Türklerde pirinç ziraatı için bkz. B. Ögel, a.g.e., s. 202-212)

¹⁰ (Osmanlı ülkesinde başta Tosya, Malatya, Niksar olmak üzere birçok yerde pirincin üretildiği bilinmektedir. Huricihan İslamoğlu-İnan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul 1991, s. 100)

¹¹ Feridun Emecen, “Çeltik”, **DVİA** 8, İstanbul 1993, s. 265 (Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle ekimi yaygınlaşan bitkinin eski Türkçe'deki adı *“tuturkan”* dır. Kaşgarlı Mahmud, **Divân-ı Lügât-ı Türk**, I, (Nşr. Besim Atalay) Ankara 1985, s. 571. Türkiye Türkçe'sinde ve bazı diğer Türk topluluklarının dilinde bilahare *“birinç”* veya *“pirinç”* şeklinde kullanılan kelimenin aslının Farsça veya Sanskritçe olduğu kabul edilmektedir.)

¹² Ö.L.Barkan, a.g.e., s.54

¹³ Kanunnâmelerde, *“hin-i tahrîrde çeltükçülerin üzerine çeltükçü işareti olunmuştur”* şeklinde kayıtlar bulunmaktadır.

¹⁴ H. İncelik, a.g.m., s. 84; Ö.L.Barkan, a.g.e., s.54

¹⁵ Ö. L. Barkan, a.g.e., s. 54,205

¹⁶ Ö.L.Barkan, a.g.e., s.202

çeltikçi hizmeti ne ise eda ide¹⁷ nler bulunmaktadır.

Çeltik tarlalarında bir kişinin ekib-biçebileceği toprak, diğer tarım ürünleri için tahsis edilenlerden daha azdır. Bir çeltik işçisinin işleyebileceği saha elli okka¹⁸ tohumu ekmek için gerekli toprak yada 2,5 dönüm yüzey alanıdır ki, “**erlik**” denilir¹⁹. Birden fazla erliğin meydana getirdiği ve bir “**re’is**”in başında bulunduğu reislik veya riyâset idarî bir birimdir. Bir nehirde birden fazla reislik bulunur ve reislikler “**nezâret**” denilen en üst idarî yapıyı meydana getiriler. Devlet kendisine bu idarî birimi muhatap kabul etmektedir. Osmanlı Devleti, ziraatin zorluğu dolayısıyla çeltükçi reâyayı daima koruyup gözetmiş bu maksatla başta vergi yükünü hafifletmek olmak üzere birçok muafiyetler getirmiştir. Bu muafiyetlerin en önemlisi Çeltikçi reâyanın “**avâriz**” vergilerinden muaf tutulmalarıdır²⁰.

Çeltik ziraâtı sahaları Osmanlı Devleti’nin, gelir kaynakları arasında yer alan mukataâların işletme usûlüne uygun olarak yürütülmüştür. Daha ziyade emânet usûlüyle işletilmişlerdir. Emânet usulü, daha ziyade gelirinin düşük olması dolayısıyla halk tarafından rağbet edilmeyen işletmeler için tatbik edilmekteydi. Halbuki, bâšta Rumeli olmak üzere Anadolu’daki çeltik mukataâları, gelirlerinin yüksek olmasına rağmen Padişah, Şehzadeler, hanedan mensupları ve yüksek devlet vazifelerine haslar oldukları için emânet usûlüyle verilmişlerdir²¹.

Rumeli’de Tunca ve Arda nehirlerinin meydana getirdiği Meriç havzası, coğrafi şartları sebebiyle tarih içerisinde önemli tahıl merkezlerinden birisidir. Osmanlı’lar Rumeli’ye geçtikten sonra sürdürdükleri fütûhat içinde Filibe ve Tatarbazarı’nın fethi işini I. Murat zamanında Lala Şahin Pâşâ’ ya verilmiş, 1362-1363 de fetih tamamlanmıştır²². Filibe’nin fethinden sonra bölgeye; önce I.Bâyezid zamanında

¹⁷ Ö.L.Barkan, a.g.e., s.205

¹⁸ Okka, bir ağırlık ölçüsüdür , yerine vukıyye ve kıyye de kullanılmaktadır. Ölçüsü beldelere göre değişmesine en tanınmış olanı 1.282 gr. dir. 1 okka 420 dirhemdir. Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih eyimleri ve Terimleri Sözlüğü** II, İstanbul 1983, s.723

¹⁹ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi** I, İstanbul 2000, s.442

²⁰ Halil İnalcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1996, s.49 (Aynı yerde, XVI. asrın sonlarında Osmanlılarda vergi değişikliği olmuş ve “**avâriz**” esas raiyyet vergileri arasına girmiştir denimektedir.)

²¹ F. Emecen, a.g.m., s. 265-266

²² Hoca Saadeddin Efendi, **Tacü’t-tevârih** (Nşr. İsmet Parmaksızoğlu), I, Ankara 1992, s.121, (Filibe’nin fethi ile ilgili olarak farklı tarihler vermektedirler: Mehmed Neşri’nin Kitab-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi I, (Nşr.F.Reşit Unat- M.Altay Köymen) Ankara 1987, s.197-199, Colin İmber, **The Otoman Empire** 1300-1481, İstanbul 1990, s. 30 da !370 den önce diye yazmaktadır.)

Kırım'dan Tatarlar daha sonra 1418 senesinde, Candaroğulları Beyliğinin Osmanlı'ya ilhakından sonra Erzincan, Erzurum, Şebinkarahisar ve İskilip bölgesinden bir çok insan Filibe ve Tatarbazarı'na yerleştirilmişlerdir²³.

XVI. asrın ilk yarısında Rumeli Eyâleti'nin Pâşâ Livası'na bâğlı kadılık arasında zikr edilen bu iki yerleşim yerinden biri olan Filibe²⁴ adını Makedon hükümdar Filip'den almaktadır. Osmanlı kaynaklarında Filibe, Bâzârcık-Pâzârcık veya Tâtârbâzârı ile birlikte zikredilmektedir. Rumeli'de önemli ziraât alanlarından biri olan bu bölge, aynı zamanda İstanbul'dan Avrupa'ya uzanan yollar üzerinde de önemli geçit yerlerindedir. Nüfusları hakkında azda olsa bilgi bulunmaktadır. Filibe, 1485 de 918 hâne ve 105 bekâr vergi nüfusu 4500-4700 kişi, 1516 da ise, yaklaşık 5000-5500 kişidir. Tâtârbâzârı 1516 da 800-900, 1570 de 1100-1200 dür²⁵. 1585 de 1119 nefer, XVII. asrın başlarında 1130 neferdir²⁶. Filibe nüfusunun % 80 i Türk iken Tâtârbâzârı'nın % 100 ü Türk'tür. Yukarıdaki rakamların arasında Göbe yerleşim yerinin nüfusu ile ilgili rakamlar bulunmamaktadır. Bu yerleşim yeri hakkında rakamlara ulaşamadık.

Filibe çeltiği ile ilgili ilk bilgiler 1455 senesinden itibaren elde edilebilmektedir. “**Filibe-i zeâmet ve gayrûha..**” şeklinde yazılan vesikadan çeltik üretim ve gelirinin miktarı hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olmamaktadır. 6 Kasım 1478'de Filibe, Tavûslu, Yanbolu, Akçe-Kızanlı, Burgaz, Çorlu, Keşan, Eski-Hisar, Ergene, Yenice-Çırpan ve diğer yerler diye bâhsedilen gelirin toplamı ise 6155 mûd ve 3 keylçedir²⁷. 1480 senesinden itibaren mukataâ-ı çeltük-i Filibe... şeklindeki ifadelerden daha önceleri de mukataâyaya verilen çeltiğin vesikalara da tam olarak mukataâ şeklinde yazıldığını göstermektedir. 1484-1497 seneleri arasında üçer senelik mukataâyaya verilen çeltik, “**Filibe, Tavuslu ve Burgaz...**” m üç seneliğinin 2.650.000 akçeye verildiği

²³ Aşık Pâşaoğlu Tarihi, (Nşr.Nihal Atsız), İstanbul 1992, s. 78; M. Akdağ, a.g.e.I, s.251; İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sofya, Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu”, Türk Dünyası Araştırmaları, S 48, İstanbul 1987, s. 249

²⁴ Tayyib Gökbilgin, **XV ve XVI. Asırlarda Edirne ve Pâşâ Livası**, İtanbul 1952, s. 10

²⁵ İ. Şahin, a.g.m., s. 251-252 (İ.Şahin, Tahrîr Defterleri'ni esas alarak tahmini hesaplamalar yapmıştır.) Turan Gökçe, “XV-XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehri Nüfusuna Dair bazı Gözlemler”, **Ethoses and Cultures on Balkans**, Vol. 2, Sofya 2000, s.167-190

²⁶ T. Gökçe, a.g.m., s.187-189

²⁷ M.T. Gökbilgin eserininin 128. sayfasında, 1479 senesinde pirincin muddunun 200 akçeden satıldığını yazmaktadır. Bu rakamı yaklaşık hesaplamaya esas alırsak $6155 \times 200 = 1.231.000$ akçe eder. Bir mudd 20 kile, $6155 \times 20 + 3 = 123103$ kile pirinç eder.

anlaşmaktadır²⁸. Filibe civarında bulunan çeltik tarlaları mirî²⁹ ye aittir. Topkapı Saray'ı aş ocağının (Matbah-ı Amire) pirinçleri Filibe bölgesinden temin edilirdi³⁰. Zira, Filibe civarında pirinç ziraâtı yapılan padişah haslarında inhisarın tatbik edildiği görülmektedir. Bu maksatla İstanbul'dan Filibe'ye gönderilen fermânlarda, **“altı ay tamam olunca bâzâr tutulup benim pirincimden gayri şehirlerde ve köylerde ve sair cümle yerlerde ve sohbetlerde pirinç almaya ve satmaya”** denilmekte olduğu ve **“beylik pirincin”** satışlarının emniyeti için çeltiklerin ve madrabazların ve ambârlarının kadı ve eminler tarafından altı ay müddetle mühürlenmesi lüzumu hatırlatılmaktadır³¹. XVI. ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Filibe bölgesindeki çeltik ziraâtı hakkında yeteri kadar çalışma yapılmamış olduğu için fazla bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu süre içerisinde Filibe bölgedeki çeltik ziraatının durumunu takip etmek mümkün olmamaktadır. Bizim çalışmamıza esas olan XVII. yüzyılın ikinci yarısında ise durum şöyledir. Osmanlı vesikalarında, Filibe ve Tatarbazarı ve Göbi'deki ark veya nehirler **“Riyâsethâ-yı Çeltük Enhâr-ı Filibe ve Tatar Bazarı...”** şeklinde ifade edilmekte ve **“Nezâret-i Filibe”**ye bağlı idarî yapılanma içerisinde kaydedilmektedir³². Filibe, Tâtârbâzârı ve Göbe yerleşim yerlerindeki Çeltik Mukataâsı'nın idarî merkezi Filibe'dedir. **“Filibe kadısı olanlar Filibe ve tevâbi' mukataâsına müfettiş olâgelmegin kânûn-ı kadîm”**³³ üzere olduğu ve XV. asırdan beri devam etmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında, **“yevm-i seksen akçe yevmiye ve rençberândan tohum başına birer kile çeltük ve birer nehirden altışar tohum yevmiye”**³⁴ aldıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Filibe bölgesindeki idari yapının ikinci idarecisi çeltik nazırlarıdır. Tetkik ettiğimiz dönem içerisinde Filibe bölgesinde Çeltik Nazırlığı'nda bulunanlar aşağıya çıkarılmışlardır.

²⁸ M.T.Gökbilgin, a.g.e., s. 125-134 (Osmanlı resmi kaynaklarına göre, 1487'de üç yıllık zaman dilimi içerisinde 3.400.000 akçelik gelir elde edildiği belirtilmektedir. H. İncalcık, “Rice Cultivation and The Çeltükçi-Re'aya System in The Otoman Empire” **Turcica**, Tome XIV, 1982, s.70)

²⁹ Bu durum, numaralarını zikrettiğimiz Çeltik Rûsumu Defterleri'nde *“Mirî”* şeklinde yazılmış olmalarından anlaşılmaktadır.

³⁰ Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat** (Nşr.Neşet Çağatay), III-IV, Ankara 1987,s.139

³¹ Ö.L. Barkan, “Öşür”, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul 1980, s.842

³² **BOA. Bab-ı Defteri Kalemî Çeltik Rûsumu (ÇRS), No: 25996; BOA ÇRS; No: 25998; BOA. Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Ahkam Defteri No: 72)**

³³ **BOA. K.K. Divân-ı Hümayûn Nu: 72, s.219**

³⁴ **BOA. K.K. Divân-ı Hümayûn Nu: 72, s.217**

Nazırın adı	Görev yaptığı seneler
Mehmed	1659
Mehmed	1668
Ahmed	1670
Hacı Ömer	1671
Ahmed	1684
Mustafa	-
Ahmed	-
Mehmed	1687

Çeltik nazırları, kendilerine işlerinin karşılığı olarak tahsis edilen “Nâzır Erliği” denilen arazilerin gelirleriyle geçinmektedirler. Bu yerlerin ziraâtlerini kendilerinin yapmadığı ve mutasarrıflar vasıtasıyla işletildiği anlaşılmaktadır. Bu süre içerisinde, tayin edilen mutasarrıfların listesi ve gelir miktarları aşağıya çıkarılmıştır³⁵.

Nâzırlara tayin edilen nehirler ve miktarları	Mutasarrıfı	Seneler
Kılâguz bir tohum, Kurd Ahmed Pâşâ bir tohum, Tekfûr nehri bir tohum	İbrahim	1679
Kılâguz bir tohum, Kurd Ahmed Pâşâ bir tohum, Çavuş bir tohum	Mehmed	1680
İbrahim Pâşâ	Mehmed Emin	1680
Canıngir bir tohum, Kuruçay bir tohum	El-Hâc Eyüb	1683
Canıngirbir tohum, Kuruçay bir tohum, Çavuş bir tohum	Derviş İbrahim	1684
Karabikâr bir tohum	İbrahim	1684-1687

Balludere’de bir tohum, Çavuş’da bir tohum, Kılâguz’da bir tohum, Kurt Ahmed Paşa’da bir tohum, Tekfur’da bir tohum, Kuruçay’da iki tohum ve Hayatlenk nehrinde bir tohum olmak üzere sekiz tohum Nazır Erliği adıyla geliri yazılmıştır³⁶. Çeltik nazırlarının toplam sekiz tohumluk gelirleri bulunmaktadır. Bir tohuma karşılık en az on ve en fazla otuzüç kile pirinç karşılığında yaklaşık bir hesaplamayla; $8 \times 10 = 80$ veya $8 \times 33 = 274$ kiledir. Bir İstanbul kilesi 24.215 gr.dır. $24.215 \times 274 = 21682$ kilo 10 gr. pirinç geliri etmektedir.

Filibe Çeltik Nezâreti’ne bağlı olmak üzere her nehirde “riyâset” likler teşekkül ettirilmiş ve her bir riyâsetlik en az bir veya birden fazla reisliklere taksim edilmiştir³⁷. Bu reislikler tevcih edilirken “tohum-ı hâs” veya “tohum-ı hâssa” tabirleri kullanılmaktadır ki, bu durum buraların Padişah veya şehzâde hasları olduğunu göstermektedir. Reisliklerin kuruluşunda esas alınan ölçü ise, nehrin ark sayısıdır. Bir nehirde kaç ark

³⁵ BOA. ÇRS, No:25996, s.1, bel.2,3,4,5 ; s. 3, bel, 1; BOA ÇRS; No: 25998, s.7, bel. 4,5,6,7

³⁶ BOA. ÇRS, No:25996, s.1, bel.4; BOA ÇRS; No: 25998, s.7, bel.11,12

³⁷ Defterlerde: “Riyâset-i” şeklinde noktalı yerlere nehir isimleri yazılmış ve “.... reis” diye noktalı yerlere isim yazılarak, her bir reisin ismi belirtilmiştir.

açılacağına karar verme hakkı nazırın olmalıdır. Belgelerde “**ark ve bendi kendi mallarından görmek**” veya “**ark ve bendi kendi yanlarında itmek**”³⁸ ifadesi ile reâyanın pirinç ziraâtine yetkilendirilmesinin şartı olarak ark açmak ve bend yapmak kabul edilmektedir. Her bir reislik bir kişiye veya bazen birden fazla kişiye verilebilmektedir. Birden fazla kişiye verilenler “**ber-vech-i iştirak**” verilmektedir³⁹. Bir reislik her hangi bir sebeple boş kalınca, usulüne uygun olmak kaydıyla başka birisine verildiği gibi, kişinin çocuklarına da verilebilir⁴⁰. Hatta çocuklarına vermek tercih sebebi de olabilmektedir.

Çeltik ziraâtı yapılan sahalarda “**re’is-i pişkeş**” adıyla bir miktar akçe karşılığında mukataâ işletmecisine verilmiştir. Pişkeş veya Pişkeş şeklinde de yazılan kelime lügâtte; hediye, bağış demektir⁴¹. İstilah olarak da, Padişahların devlet işlerinde önemli vazifeler yapan kişilere verdikleri ihsanlardır. Yalnız, buradaki pişkeşler hususunda kısa bir aydınlatıcı bilgi verilmesi, konunun iyi anlaşılması için zaruri olmaktadır. Eğer pişkeş kelimesinin padişaha verilmesi gereken hediye şeklinde izah edersek, belgelerden çıkarılacak bilgiler hususi duruma getirilmiş olur. Padişahların hâsları olarak, Filibe bölgesi çeltiğinin konu edilmesi sırasında maksada uygun bilgi verilmiş olabilir. Ancak, aynı değerleri Osmanlı iktisadî hayatı için kullanırken itiraz edilebilir duruma düşürmüş olmak da mümkündür. Halbuki, pişkeşin, bu belgelerdeki bilgiler esas alındığı zaman dilimi ölçü alınırsa, XVII. asrın ikinci yarısında hediye, bağış manasından daha geniş hatta farklı bir maksat için kullanılmış olduğunun tespit etmek durumu ortaya çıkmaktadır. O da pişkeşin kamu hazinesinin bir kaynağı olarak kullanılan “**teknik**” bir kelime durumuna gelmiş olmasıdır⁴². XVII. asrın ikinci yarısından itibaren pişkeş, kamu hazinesi gelir kaynakları arasındadır. Pişkeş karşılığı her bir nehirde ziraât için verilen toprak “**tohum hakkı**” veya “**hassa tohum hakkı**” biçiminde tevcih edilmiştir. Bir tohum herhangi bir sebeple mahlul ise; “**tohuma mutasarrıf olân Abdan fevt olûb**

³⁸ BOA. ÇRS, No: 25998, s. 3, bel. 4

³⁹ BOA. ÇRS, No: 25996, s.3, bel.10; BOA ÇRS, No: 25998, s. 3, bel.13; s. 4, bel. 2

⁴⁰ BOA. ÇRS, No: 25996, s.3, bel. 4; BOA ÇRS, No: 25998, s. 3, bel. 4

⁴¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Ankara 1992, s.1040; (Üst mevkideki birine verilen, üstün otoritesinin ve himayesinin kabul edildiğini simgeleyen armağan. H. İnalçık, a.g.e., s. 455)

⁴² Pişkeş konusunda, Osmanlı’da, Resmî Makâmların Devletçe Satışı, Pişkeş ve Rüşvet, hususunda bilgiler veren Halil İnalçık, “*Pişkeş, kamu hazinesi için bir çeşit açık artırmalı gelir kaynağı*” şeklinde bir izah getirmektedir. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, İstanbul 2000, s. 114-115

mahlûl olmağla Ordu-yu Hümâyûn'a arz-ı hâl idûb⁴³, **“alîl olûb edâ-yı hizmet idememekle**⁴⁴, **“rençberleri zayıf olûb harklarının ta'mirine kudretleri olmamağla iki seneden berû ziraât olunmayûb**⁴⁵ gibi sebeplerle bir kişiye berâtla verilmektedir.

Bir kişiye tevcih edilen reislikler ya **“berât-ı cedîd**⁴⁶ **“tahrîr-i beât-ı kerd-kird**⁴⁷ le yenilenebilir⁴⁸. Bir mutasarıfa verilmiş olan pirinç sahasından bir tohuma karşılık olmak üzere de mahsul talep edilmektedir. Tohum hakkı biçiminde verilen tohuma karşılık on ile otuzüç kile karşılık talebler bulunmaktadır. Mesela; Süleyman nehrinde on kile⁴⁹, Ali nehrinde onbeş⁵⁰ Gelincik nehrinde yirmibeş⁵¹, Sinan nehrinde altmış tohuma 800 kile pirinç talebi yaklaşık otuzüç kiledir⁵². Tohum karşılığı kile de hangi kıstaslar esas alındığı belgelerden belli olmamakla beraber ekilen arazinin verimliliği diye kabul etmek yanlış olmasa gerekir. Filibe nazırlığına bağlı olmak kaydıyla ne kadar tohum hakkı vardır, bunu tespit etmek mümkün değildir. Bundan dolayı bir senede toplam mahsul miktarı tam olarak ne kadardır? Bu tespit etmek mümkün değildir.

Filibe bölgesinde; rençber veya rençberân denilen ve pirinç ziraâtı yapan kişilerin sayılarını tespit etmek mümkün değildir. Özellikle kırlık bölgede bulunan ve ziraâtla uğraşan halkın önemli bir kısmının pirinç ziraâtı yapması akla uygun gelmektedir. Yukarıda izah etmeye çalıştığımız gibi ağır ziraât işçiliği olan pirinç üreticilerinin bu tetkik ettiğimiz dönem öncesinde günlük ve aylık kazançları hakkında bilgilere ulaşmak mümkün değildir.

Filibe Çeltik Nezâretine dahil olan yerlerde ziraâtı yapılan pirincin mahsulünün ölçülmesi ciddi ve itimatı gerektiren bir iş olduğundan mutemet insanlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kişilere Keyyâl⁵³ denilmektedir. Tetkik ettiğimiz süre içerisinde vazife yapan keyyâllerin isimlerini tespit etmek mümkün olmamıştır. 4 Nisan 1682 senesinde

⁴³ BOA. ÇRS, No: 25996, s.1, bel. 3

⁴⁴ BOA. ÇRS, No: 25996, s.2, bel. 3

⁴⁵ BOA. ÇRS, No: 25996, s.1, bel. 9

⁴⁶ BOA. ÇRS, No: 25998, s.6, bel. 1

⁴⁷ Kerd veya kird şeklinde okunan kelime; “*kerdiden*” fiilinden dönen devreden manasına gelmektedir. Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, İstanbul 1989, s.1156

⁴⁸ BOA. ÇRS, No: 25998, s. 6, bel. 3, 4, 5

⁴⁹ BOA. ÇRS, No: 25996, s. 3, bel. 8

⁵⁰ BOA. ÇRS, No: 25996, s. 3, bel. 7

⁵¹ BOA. ÇRS, No: 25996, s. 1, bel. 11

⁵² BOA. ÇRS, No: 25996, s.3, bel. 3

⁵³ Keyyâl, kileci , ölçen demektir. H.İnalçık, a.g.e., s.625

fermân ile El-Hâc Rıdvân Abdülmennân tayin edilmiştir. Bir günlük yevmiyesi “**tohum başına senede beş akçe virmek üzere**” tespit edilebilmektedir⁵⁴. Mahsulün kaldırılmasından sonra mirîye ait olanlar belli bir düzen içinde toplanacak ve teslim edilecektir. Filibe çeltiğinin mirîye ait olanlarını “**Câbi-i mîrî**” toplamakta ve yaptığı bu işe karşılık da senelik 200 kile pirinç almaktadır⁵⁵.

Tetkik ettiğimiz 1650-1687 seneleri arasında Filibe, Tâtâr Pâzârı, Göbe yerleşim yerlerindeki riyâsetlerin adları ark sayıları ve sahipleri ile birlikte pişkeş miktarları her iki defter için ayrı ayrı çıkarılmıştır.

“Süret-i Defter-i Riyâsethâ-i Çeltük Enhâr-ı Filibe ve Tâtâr Bâzârı ve Göbe ve tevâbbihâ tâbî-î nezâret-i Filibe”⁵⁶.

Riyaset adı	Ark adet	Pişkeş sahibi	Pişkeş miktarı (akçe)
Riyâset-i nehr-i Yeni Harık	1	Süleyman Bey veledi Mehmed Paşa (Defterdar)	2000
Riyâset-i Balludere	8	Abdan, Ömer bin Yusuf, Mustafa, Hasan, Mehmed, Osman, Mustafa bin Hasan Paşa Defterdar-ı sabık, Hüseyin, Mustafa ve İsmail (ber-vech-i iştirak)	17350
Riyâset-i kıt'a-ı nehr-i Selim	1	Mehmed bin Hacı Mehmed	2000
Riyâset-i nehr-i Cedid riyâset-i Sinân Pâşâ	1	Abbas	1000
Riyâset-i der mezbûr	1	Ali	1000
Riyâset-i nehr-i Kaynak tabi-i nehr-i Kurûçây	1	Mustafa ve Mehmed (ber-vech-i iştirak)	1000
Riyâset-i nehr-i Sarây	2	Süleymân, Hasan bin Hacı Tûrân	7000
Riyâset-i Kırçma-I Bâlâ nâm-ı diger Karabikâr	1	El-Hâc Mahmûd	4800
Riyâset-i Kırçma-I Zeber nâm-ı diger Karye-i Safî	1	Mehmed bin Hasan	1500
Riyâset-i Kurt Ahmed Paşa nâm-ı diger Karye-i Ada	2	Mehmed Ser Şâtûrbân-ı Rikâb-ı Hümâyûn, Abdan bin Mahmud	3000
Riyâset-i Kılâguz	1	Mustafa bin Kenan	4000
Riyâset-i nehr-i Begnur	1	Hacı İbrahim	2500
Riyâset-i Canıngir	2	İbrahim Meden? Osman	6000
Riyâset-i Kuniş	1	Ahmed Paşa (Defterdar)	1000
Riyâset-i nehr-i Sekin	1	Osman bin Abdulhalil	2500
Riyâset-i nehr-i Gelincik	1	Mustafa	3000
Riyâset-i nehr-i Çuricek	1	Osman bin Abdulhalil	1000
Riyâset-i Eğerci	1	-	-
Riyâset-i Ferli	1	-	-
Der Nâhiye-i Göbe tâbî-î nezâret-i m.			
Riyâset-i nehr-i Alacalar nâm-ı diger İnhızır	2	Hafid Ahmed Paşa (Defterdar-ı Şikk-ı Evvel) Hüseyin, Mehmed	9500
Riyâset-i nehr-i Kiber	1	Ahmed bin Mustafa	3000
Riyâset-i Eynikçi	2	Yusuf, Mustafa	8000
Riyâset-i nehr-i Tafgun	1	Şeyh Mehmed Efendi (Şeyhülislam berâtıyla)	2000

⁵⁴ BOA. ÇRS, No: 25998, s. 8, bel. 7 (Keyyâllîge tayin edilen El-Hâc Rıdvân Abdülmennân için belgede, “cemaâtin muhtarı” denilmektedir. Buradan bir seçimin yapıldığı ve yapılan seçimin neticesinde ve padişahın da tasdik etmesiyle vazifeye başladığı anlaşılmaktadır.)

⁵⁵ BOA. ÇRS, No: 25996, s.3, bel.4

⁵⁶ BOA ÇRS, No: 25996

Riyâset-i Arzalar	1	Mustafa (Şeyhülislam Bahani Efendi'nin kızları Hatice ve Esran'a)	3000
Riyâset-i nehr-i Asılkaralar	1	Hüseyin ve Mahmud (ber-vech-i iştirak)	600
Riyâset-i Gökçeler	1	Mustafa bin Hasan (sabık Defterdâr)	-
Der Nâhiye-i Tâtâr Bâzârı tabi-i nezâret-i m.			
Riyâset-i İbrahim Paşa	4	Ahmed, Şeyh Ömer Efendi, İbrahim Ahmed	6000
Riyâset-i Kölemen	2	Derviş Mehmed ve Mustafa Mahmud, Mustafa Vahid	3000
Riyâset-i nehr-i Sinan	3	Hacıbegzade Ali, Mehmed bin Hacı Hüseyin	3000
Riyâset-i nehr-i Yakub	1.5	Yusuf bin el-Hac Yahya	30?
Riyâset-i nehr-i Çavuş	2	Mehmed, El-Hac Mehmed	6000
Riyâset-i nehr-i Karabikâr	2	Ali, Hüseyin ve Mehmed (ber-vech-i iştirak)	4000
Riyâset-i nehr-i Yahya Paşa	1	Mirza Mehmed	?
Riyâset-i nehr-i Süleyman Paşa	1	Süleyman Beg veedi Mehmed Paşa (Defterdar-ı şikk-i evvel)	?
Riyâset-i Yanarlı	1	Ördet?	1500
Riyâset-i Kuruçay	1	Halil Efendi	300
Riyâset-i nehr-i Hıyyât-ı Kebîr	1	Yusuf ve Ahmed (ber-vech-i iştirak)	2000
Riyâset-i nehr-i Ali Beg	1	Yahya, İbrahim ve İsmail (ber-vech-i iştirak)	2000
Riyâset-i nehr-i İlyar? nâm-ı diger Bağçe	1	Halil ve Mehmed (ber-vech-i iştirak)	1000
Riyâset-i Hüseyin	1	Mehmed bin Hüseyin	?
Toplam	43.5		114200

Bu deftere göre; Filibe Neâreti'ne dahil 43.5 riyâset 63 reislik bulunmaktadır. Riyâsetlerin 18'i, reisliğin 12'si Filibe'de, riyâsetlerin 14'ü, reisliğin 22.5'i Tâtâr Pâzârı'nda, riyâsetliğin 7'si, reisliğin de 9'u Göbe'dedir. Bu defterdeki pişkeş miktarı 114200 akçedir. Kile toplamı ise 6040'dır. Bu da $6040 \times 24.215 = 146258.600$ gr. pirinç eder.

"Derter-i Kûyûdât-ı Enhâr-ı Çeltük-i Filibe ve Tâtârbâzârı"⁵⁷.

Riyâsetin adı	Ark adet*	Pişkeş sahibi	Pişkeş miktarı (akçe)
Riyâset-i nehr-i Sarây der kazâ-ı Filibe	1	Süleymân, Hasan	7000
Riyâset-i nehr-i Kiriçma-i Bâlâ der kazâ-ı Filibe	1	Siyâvûş bin Abdân	4800
Riyâset-i nehr-i Kiriçma-i Zeber der kazâ-ı Filibe nâm-ı diger karye-i Saç	1	Mustafa (tahrir-i berât-i kird)	1500
Riyâset-i nehr-i Kurt Ahmet Pâşâ nâm-ı diger Karye-i Ada	2	Mehmed Ağa, Abdân Mustafa	3000
Riyâset-i nehr-i Kılğuz der kazâ-ı Filibe	1	İbrâhim	4000
Riyâset-i nehr-i Belgur der kazâ-ı Filibe	1	El-Hâc Yakûb	2500
Riyâset-i nehr-i Canıngir der kazâ-ı Filibe	2	Mehmed İbrahim, Abdân	5500
Riyâset-i nehr-i Kuniş der kazâ-ı Filibe	1	Hüseyin Çargirdârât-ı Pâşâzâde	1000
Riyâset-i nehr-i Sekin der kazâ-ı Filibe	1	Mehmed	2500
Riyâset-i nehr-i Gelincik der kazâ-ı Filibe	1	Mustafa	2500
Riyâset-i nehr-i Çuricek der kazâ-ı Filibe	1	İsmail ve Halil	1000
Nâhiye-i Göbe tâbî-i nezâret-i Filibe			
Riyâset-i nehr-i Alacalar nâm-ı diger İnhızır	2	El-Hâc Ali, Sinân Pâşâ Ser	8500

⁵⁷ BOA ÇRS, No: 25998, s.2

Filibe Kazası Rûsum Defterleri ...

		Sipâhiyân-ı Edirne	
Riyâset-i nehr-i Kiber der nâhiye-i Göbe	2	Ahmed, Abdülkerim	6000
Riyâset-i nehr-i Eynebelci der nâhiye-i Göbe	2	Mehmed, Mustafa bin Mehmed	8000
Riyâset-i nehr-i Tafgun	1	Yusuf	2000
Riyâset-i nehr-i Asılkaralar	2	Mehmed ve Süleyman (ber-vech-i iştirâk), Mustafa	600
Riyâset-i nehr-i Gökçeler tâbî-i Göbe	1	Mustafa bin Defterdâr Hasan Pâşâzâde	-
Riyâset-i nâhiye-I Tâtâr Bâzârı tâbî-i nezâret-i Filibe			
Riyâset-i İbrâhîm Paşa	4	Mehmed, Ebubekir, Turak oğlu Ahmed, Emin Mehmed	3000
Riyâset-i nehr-i Lüleli	2	Ali Pâşâ, Ali Pâşâ	3000
Riyâset-i nehr-i Sinân	1	Mehmed	1500
Riyâset-i nehr-i Ya'kûb	1	Yusuf bin El-Hâc Ali	30 krş.
Riyâset-i nehr-i Çavuş	2	Yusuf ve Mehmed (ber-vech-i iştirâk)	4000
Riyâset-i nehr-i Kırkpınar	2	Mustafa Efendi, İsmail ve Mehmed (ber-vech-i iştirâk)	4000
Riyâset-i nehr-i Ali Pâşâ	1	Mirzâ Mehmed	-
Riyâset-i nehr-i Süleymân Pâşâ	1	Mahmûd ve Mustafa	100 krş.
Riyâset-i nehr-i Mabendlü	1	İbrahim Ağâ	1500
Riyâset-i nehr-i Ali Beg	1	Mehmed	2000
Riyâset-i nehr-i Hıyyât-ı Kebîr	1	Kadîzâde Mehmed ve Abdurrahmân	2000
Riyâset-i nehr-i İlhaya Fakı Nâm-ı diger Bağçe kıt'ası	1	Mehmed ve diger Mehmed (ber-vech-i iştirâk)	2000
Riyâset-i nehr-i Hüseyin	1	Ali	-
Riyâset-i nehr-i Yeni Hark	1	Süleymân veledi Defterdâr Pâşâ	2000
Riyâset-i nehr-i Ballûdere	3	Mehmed, Osman Abdân, Mustafa bin Hüseyin Pâşâ (Defterdâr-ı sâbık)	5400
Riyâset-i nehr-i Ballûdere tâbî-i Filibe	2	Mustafa, Hasan	3000
Riyâset-i nehr-i Ballûdere tâbî-i nezâret-i Filibe	4	Hasan, Ahmed veledi Ömer, Mustafa	5500
Riyâset-i nehr-i Ballûdere tâbî-i Filibe	2	Halil ve Ali veledi Ömer, İsmail Beg veledi Defterdâr Hüseyin	2600
Riyâset-i nehr-i kıt'a-ı Selim tâbî-i enhâr-ı Tâtâr Bâzârı	1	Mehmed Efendi El-Hâc Câferzâde	2000
Riyâset-i nehr-i Cedîd evkâf-ı Sinân Pâşâ der Filibe (an hasil Sadrazam Mustafa Pâşâ)	2	Abbâs, Süleymân	2000
Riyâset-i nehr-i Cedîd-i Kaynak tâbî-i nehr-i Kuruçay der nezâret-i Filibe	1	Vezir Azâm İbrâhîm Pâşâ hazinedârı İbrâhîm Ağâ	-
Toplam	58		128400

Bu deftere göre; Filibe Tâtâr Pâzârı ve Göbe'deki riyâset sayısı 39, reislik ise 58'dir. Riyâsetlerin; 11'i, reisliğin 13'ü Filibe'de, riyâsetleri 22'si, reisliğin 35'i Tâtâr Pâzârı'nda, riyâsetleri 6'sı ve reisliğin 10'u Göbe'dedir. Yine bu defterdeki pişkeş miktarı 128.400 akçedir. Pirinç ise 7.110 kiledirki, 172168.650 gr. pirinç etmektedir.

Defterlere göre pişkeş verilen önemli devlet vazifelileri de aşağıda çıkarılmıştır.

Pişkeş verilen kişinin adı	Pişkeş sahibinin makamı
Mehmet Pâşâ	Vezer-i Azâm Kethüdâsı Diyarbakır Valisi
Mehmed Pâşâ	Defterdâr
Hatice ve Esrân	Şeyü'l-İslâm Bâhâî Efendi'nin ** kızları
Mustafa bin Hasan	Defterdâr
Şeyh Mehmed Çelebizade Şeyh Ömer Efendi	-
Süleyman Beg veledi Mehmed Pâşâ	Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel
Hafid Ahmed Pâşâ	Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel
Hüseyin	Çargirdârât-ı Pâşâzâde
Sinân Pâşâ	Ser Sipâhiyân-ı Edirne
Mustafa bin Hasan Defterdâr Pâşâzâde	Defterdâr
Mehmed	Ser Şütürbân-Rikâb-ı Hümayûn
İbrahim Ağa	Sadrâzam İbrâhim Pâşâ'nın Hazinedârı
El-Hac Mustafa Efendi	Reisü'l-Küttâb
Mehmed Ağa	-
Şeyh Mehmed	-
Şeyh Abdülkadir	-
Şeyh Mustafa	-
Mustafa Pâşâ	-
Ahmed Pâşâ	Defterdâr

Yukarıdaki tabloda Filibe Çeltik Nezâreti'nden pişkeş verilen kişilerin ikisi Şühü'l-İslâm'ın kızları, birisi Vezer-i Azâm Kethüdâsı ve aynı zamanda vali, üç kişi defterdâr, ikisi Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel, birisi Ser Şütürbân, birisi Sadrâzam hâzinedârı, birisi Reisü'l-Küttâb, iki kişi Pâşâ rütbeli ve ikisi yeniçeriliğe mensup Ağa sıfatlı akerî erkândadır. Osmanlı toplumu içerisinde itibar sahibi Şeyh sıfatlı dört kişi bulunmaktadır. Diğer pişkeş verilen kişilerin “sosyal itibar”larını tespit etmek, belgelerdeki bilgilerden mümkün olmamaktadır. Bu durum; Osmanlı Devleti'nde Padişah ve Şehzâde haslarından kişilere tevcihler yapılırken devlet ve toplum hayatında itibarı olan kişilerin tercih edilmesi geleneğinin XVII. asırda da devam ettiğini göstermektedir.

Hülasa yukarıdaki bilgiler bize XVII.asrın ikinci yarısında Filibe Çeltik Nezâreti'ne ait pirinç miktarını tam olarak heplamamamıza yetmemektedir. Zira, bütün Filibe bölgesinde, XV. asrın son çeyreğinde, 3.000.000 akçe gelir ve 123.103 kile pirinç alındığı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerde Filibe bölgesi “**Filibe, Tavûslu, Yanbolu, Akçe-Kızanlı, Burgaz, Çorlu, Keşan, Eski-Hisar, Ergene, Yenice-Çırpan ve diğer yerler...**” şeklinde ifade ettiği için yukarıdaki miktar bu bölgenin tamamına ait olarak verilmiştir. Bizim çalışmaya esas aldığımız XVII. asrın ikinci yarısında sadece

** Hoca Saadeddin Efendi'nin oğlu olan Şeyülislâm Bahaî Efendi, 1649 ve 1654 seneleri arasında toplam üç sene iki ay iki gün olmak üzere iki defa vazife yapmıştır. İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul 1971, s.124; İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e., s.472

Filibe, Tatarbazarı ve Göbe için yaklaşık 7-8 bin kile kadar pirinç geliri hesap edilebilmektedir. Bu rakamların çok sağlıklı olduğunu iddia etmiyoruz. Pekala bilgilerin eksik olduğunu daha önce belirtmiştik. Ancak, XVII. asrın ikinci yarısındaki pirinç gelirlerinin, XVI. asrın ikinci yarısına göre daha düşük çıkması muhtemeldir. Zira, XVII. asırda Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasî, iktisadî ve içtimaî şartlar dikkate alınırsa belli makul izahlar yapılabilir. XVI. asrın ortalarından itibaren sarsılmaya başlayan Osmanlı devlet ve toplum düzeni iktisadî ve içtimaî bir çok meselenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Beklide siyasî sebeplerle başlayan ve iktisadî sebeplerle büyüyen şartlar devlet ve toplum düzeninin bozulmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan sıkıntılar bir yumak gibi gittikçe büyümüştür. Köylerde çiftbozanların-levendât-şehirlerde başta medreselilerin ve bir kısım diğer halkın yer yer bir araya gelerek isyan etmeleri Anadolu ve Rumeli'de "**haramî**" ve "**isyancı**" toplulukların kalabalıklaşmalarına sebep olmuştur. Bilindiği gibi bu kalabalık topluluklara umumi bir adlandırma ile "**celâli**" denilmektedir. Osmanlı topraklarını adeta istila eden topluluklara karşı devlet ciddi tedbirler alarak düzeni sağlamaya çalışmışsa da başarılı olmakta zorlanmıştır. İktisadî ve malî sebeplerle ağırlaşan ülke meseleleri uzun süren harplerin getirdiği ağır masraflarda eklenince devletin içine düştüğü durum iyice ağırlaşmıştır. Ülkede asayiş ve düzeni bozmuş, halkın dirlik ve düzeni kalmamıştır. XVII. asrın başlarındaki "**büyük kaçgûnluk**" da ziraî hayatı adeta felç etmiştir. Devlet idarecilerinin halktan "**salma**" şeklinde vergilendirme usulüyle halk daha fakirleşmiş, bu şartlar iktisadî ve içtimaî düzeni bozmuş ve dengeler alt üst olmuştur⁵⁸. Ayrıca, XVI. asrın sonunda Avrupa'da meydana gelen iktisadî gelişmelerde Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiştir.

Yukarıda ifade ettiğimiz durumun tetkik ettiğimiz vesikalarda bazı tezahürlerini takip etmek mümkündür. Bir vesikada "**nehr-i mezbûrun 700 kile mirîsi olûb yigirmidört seneden berû ziraâtı olmamağla**" denilmektedir. Osmanlı Devleti gibi iktisadî hayatının temeli ziraâta dayanan bir devlette, ziraât yapılı bir toprağı bir sene dahi boş bırakmamanın kanunlarla yasaklanmış olduğu hatırlanırsa böyle bir durum vahimdir. Yukarıda verdiğimiz örnek bir istisna da değildir⁵⁹. Dikkat çeken bir husus da

⁵⁸ Bkz. M. Âkdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Ankara 1998, s.128-178; S. Faruqhi, "İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar)" **Türkiye Tarihi**, 3, İstanbul 1995, s. 191-192; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III/2, Ankara 1982, s.332-333; S. Faruqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul 1993, s.334-337

⁵⁹ M.Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", **TAD IV**, S. 6-7, Ankara 1966, s. 201-230

aynı sahanın yeniden ekilmek üzere bir kişiye verilirken kullanılan ifade de, “**senede ikiyüz kile piriç**” ile tevcih edilmiş olmasıdır⁶⁰. Yaklaşık üçte birine karşılık gelen daha az bir ölçüyle verilmiştir. Bir diğer vesikada da; “**25 hassa tohum ile ziraât edilirken rençberleri zâyıf olûb arkların tamirine kudretleri olmamağla iki seneden berû ziraât olunmamağla**”⁶¹ denilmektedir. Bu vesikalar Osmanlı Devleti’nin XVII. asrın içerisinde içine düşüdüğü durumu göz önüne alınırsa ziraât hayatının çok önemli ölçüde zarara uğradığı üretimin azaldığı durumunu açıklamaktadır. Ancak, bütün bunların yaklaşık hesaplayabildiğimiz rakamların izahına yetse bile pirinç gelirlerinin tam olarak hesaplanmasına yetmemektedir.

Nihayet şunu söyleyebiliriz ki, siyasî, iktisadî vb. birçok sebeplerle XVII. asrın ikinci yarısında Filibe bölgesindeki çeltik ziraâtı ciddi sıkıntılar içerisinde yapılmaktadır.

EK: 1

FİLİBE ÇELTÜK YASAKNÂMESİ

Bâ’is-i fermân-ı âlî -Enfezehullahu’l-Melikü’l-Müte’âlî- odur ki; Filibe enhârına ve ana tâbi’ olân enhâra Yasaknâme taleb ettikleri sebebden buyurdum ki:

1. Ol vilâyete varan yasak kulları, kadılar ma’rifetiyle mâ-tekaddemden olgelmış kanun ve kaide üzre zikrolân enharda yürüyüb hilâf-ı emr iş edenlerün haklarından gelüb tehdîd edeler. Amma tehdid her kişinin cürmüne göre gerektir ki, bâ’zısını döğüb tazmîn ettirmek ve bâ’zısının sakalını kesmek ve bâ’zısının burnun delüb bâzarda gezdürmekdir.

Fil,cüme kudât ve ümenâ ma’rifetiyle her kişinin günahına göre bir vechile tehdîd ve te’dib ola ki, bir daha anun gibi hilâf-ı emr iş etmeyeler. Ve galîz cerîmesi olânları ale’t-tafsîl yazub ve rikâb-ı ma’lume i’lâm edler ik gereği gibi hakkından gelinüb siyâset oluna.*

2. Ve çeltüğü vaktiyle kulum ekdirüb ve suvardub tamam olıcak biçdirüb ve yığdırub denklerde döğdürüb ağarda ve suyunu dahi görüb gözedüb bi-vech kimesneye dahl etdirmeyüb çeltüğe zarar ve noksan etmeyeler.

3. Ve bir imesne çeltük uğurlayacak olursa, kadı ma’rifetiyle tazmîn etdirdükden sonra muhkem let edüb burnını delüb bâzarlarda gezdirib teşhîr eyleye. Ve bir kimesne kasd ile çeltük içüne davar koyacak olursa, zararın tazmîn etdirüb hakkından geleler.

4. Ve şimdiyadeğîn bâzar dutılı-gelen bâzarlara pirinç iletdürüb gurre-i Receb’ den altı ay tamam olunca bâzar dutılıub benim pirincimden gayrı, şehirlerde köylerde ve düğünlerde ve sayir cem’iyyetlerde ve sohbetlerde hiç ehad kâinen men kân pirinç almayalar ve satmayalar.

⁶⁰ BOA. ÇRS, No: 25998, s.3, bel. 3

⁶¹ BOA. ÇRS, No: 25996, s.1, bel. 8

Ve gurre-i Receb'den pirinçlerin ve çeltükçilerin ve madrabâzların pirinçlerin ve anbârların kızât ve ümenâ ma'rifetiyle mühürleyüb emin adamları bile mhürleye. Altı ay tamam olmayınca açmayalar.

5. Ve bâzarlar dutulmağa karîb olıcak pirinçiler ve çeltükçiler hile edüb pirinçlerin narh-ı rûziden eksüğü verüb malıma andan fevk'arı-hadd zarar ve noksan gelir imiş. İmdi ol bâbda emrim budur ki, anun gibi edenleri kulum gözetleyüb kadı ma'rifetiyle tehdîd edüb yerine koya, bu hususda kimesne mani olmaya. Ve bir kimesne uğurlayın ol eyyâmda pirinç satsa, ol pirinci beğlik eyleyüb alanın hakkından geleler.

6. Ve zikrolân enharın ahalisi mezbûr kulumı yasakçı bilüb yasağa müte'allık umurda ve kazâyada kulumun sözünden tecavüz etmeyeler. Amma emr-i hümayûmun budur ki, kulum, emin ve kadı ma'rifetinsüz kimesneye te'addi ve zulm etmeye ve akçelerin almaya. Ve illâ gerekdir ki, siz ki, kadıların, ale't-tafsîl yazub Dergâh-ı mu'allâma arz edesiz ki, zâlîmi yerine koyub kendünün hakkından gelem.

7. Ve kulumun ulûfesi, yevmî on akça ola, on akçeden ziyâde almaya. Emin olânlar ziyade verecek olurlarsa, inde'l-muhsebe kabul olunayub anlardan alınur. Şöyle bileler.

8. Ve ol yerin kadıları ve subâşıları ve tımar erenleri ve gayrı, kuluma gereği gibi mu'âvenet ve muzâheret gösterüb malımbâbında sa'y edeler. Ve bu hükm-i Hümatûnum suretin siz ki, kadıların, sicillatınızda kayd edesizki, vakt-i hâcetde mürâcâ'at olına.

Şöyle bileler, alamet-i şerife i'timâd kılalar.

*A.Akgündüz'ün eserinde, 1.maddenin son cümlesi eksik yazılmış olduğundan yan sayfadaki asıl metinden okunarak tamamlanmıştır.

